

«Маємо не національну, а олігархічну економіку, яка перетворює Україну на сировинну колонію, консервуючи її бідність і відсталість»

Віталій Мельничук, заступник голови Рахункової палати України в 1997–2005 роках

Після відновлення незалежності в 1991 році економіки України як єдиної цільності не існувало. Це була частина дуже специфічного, але єдиного господарського комплексу, зорієнтована на задоволення економічних, військових та інших потреб усього СРСР.

Перед Українською державою постав виклик: перетворити уламок командної, мілітаризованої економіки «народно-господарського комплексу Союзу» на сучасну національну економіку ринкового типу. Завдання було непростим іще й тому, що, на відміну від інших республік (наприклад, Естонії, Литви чи Узбекистану), Україна мала найбільш деформовану структуру економіки: левову частку її промислової продукції виробляли «важкі» галузі, як-от металургія, хімія, оборонне машинобудування. Звідси й колосальна енергомісткість, яка збереглась донині: Україна 1990 року в розрахунку на \$1 тис. ВВП споживала енергоносіїв у 13 разів більше, ніж Ні-

меччина і в 10 – ніж Франція. Левову частку цієї продукції використовували у виробництві або ж як сировину, напівсировину чи комплектуючі деталі експортували до Росії. І відповідно лише 13% промислового виробництва становили товари народного споживання.

За 21 рік незалежності перетворити цей величезний, важкий, енергомісткий та неефективний уламок на сучасну національну економіку ринкового типу не вдалося. Українська економіка сьогодні така сама деформована, монополізована і, як і раніше, сировинна, енергомістка й неефективна. За цей час відбулася ще більша концентрація промислового виробництва у сировинних галузях (див. «**Структура промислового виробництва...**»).

Водночас левову частку активів олігархів сконцентровано в тих-таки «важких» чи сировинних галузях, які домінували й до 1991 року (металургія, хімія, добувна промисловість, енергетика).

Кардинально змінилась лише структура власності економіки. Якщо раніше основним господарем була держава, то сьогодні – олігархи. За інформацією інвестиційної компанії Dragon Capital, зі 100 найбагатших людей країни 6 перших володіють активами в сумі \$35 млрд, що на кілька мільярдів перевершує сукупний показник решти 94 осіб. Загалом співвідношення активів 100 найбагатших громадян з ВВП країни становить 38%. Тоді як, наприклад, у Німеччині це 11%, у Франції – 10%, в США – 7%. Навіть у Росії 22%. Тобто такої величезної концентрації капіталу в руках купки людей немає в жодній промислово розвиненій країні світу.

Тепер, так би мовити, про сучасність нашої економіки.

Близько 95% вітчизняної промислової продукції виробляють на підприємствах так

званого третього й четвертого технологічних укладів. Основою останніх є металургія, хімія, паливно-енергетичний комплекс, важке машинобудування. Третій уклад домінував у світі в 1880–1930 роках (металургія, хімічна галузі), четвертий у 1930–1980-му (нафтохімія, атомні реактори, важке машинобудування).

Водночас частка п'ятого й шостого укладів, які домінують у світі нині й основою яких є електроніка, обчислювальна, волоконно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, інформаційні послуги, біотехнології, не перевищує 5%. А саме ці галузі створюють найвищу додану вартість на одиницю продукції, в разі, а то й десятки-сотні разів більшу, ніж підприємства третього-четвертого укладів, абсолютна більшість яких належить олігархам.

Таким чином, структура української економіки з моменту відновлення незалежності не тільки не покращилась, а й погіршилась, бо час не стояв на місці. Результат: монополізована, неконкурентна, орієнтована на сировинний експорт економіка, яка консервує своє відставання від світу.

Відтак її флагман – промисловість – продукує дуже низьку додану вартість. Так, рентабельність у ній за 2003–2011 роки не перевищувала 3–6%. Із 55 тис. промислових виробництв третина збитковій.

Наслідки незначної дохідності та мінімальної доданої вартості, яку створюють ці підприємства, – низька зарплата, надмалі прибутки та обов'язкові соціальні платежі на користь тих, хто працює. Звідси й невеликі пенсії, відсутність адекватних доходів бюджетів країни, брак грошей на модернізацію і створення нових робочих місць, безробіття.

Проблеми, породжені олігархічною структурою україн-

ської економіки, – монополізм, низька ефективність, неконкурентність – призводять до наступних її великих негараздів: неефективного експорту; неефективного імпорту; від'ємного сальдо торговельного балансу, перманентної загрози девальвації гривні; катастрофічної нестачі ресурсів бюджетів країни і перманентного нарощення державного боргу, загрози дефолту.

А все це разом – бідність: країни, громадян, неолігархічного бізнесу.

Перша проблема – неефективний експорт. Погляньмо на його український варіант.

Головні статті є сировинними. За результатами 2011 року вони перевищують дві третини нашого експорту, зокрема: 33% всього, що вивозять, – це чорні метали та вироби з них; 15% – мінеральні продукти; 13% – продукція рослинного походження (насамперед зерно) та олія; 9% – продукція хімічної промисловості.

Окремо варто сказати про виробництво та експорт чорних металів, оскільки це виключна компетенція п'ятох найбагатших олігархів, а відповідний експорт – предмет особливої гордості деяких урядовців. Україна посідає восьме місце у світі (після Китаю, Японії, США, Індії, Росії, Південної Кореї, Німеччини) за обсягами виробництва сталі, які у 2011 році становили 35,3 млн т. Але, на відміну від інших країн, які тільки від 4% (Китай) до 30% (Японія) ви-

плавненого продукту експортують, вона вивозить рекордну, ні з чим не зрівнянну його частку – 68% виробленого (24 млн т). Навіть за СРСР (1989 рік) цифра була удвічі меншою – 34%.

Олігархічна економіка, по суті, спочатку успадкувала, а потім на правах «меншого брата» вмонтувала нереформований «уламок» радянської – тепер уже в глобальну.

Друга проблема – неефективний імпорт.

Він віддзеркалює той факт, що в Україні не виробляють навіть найнеобхіднішого, і ми мусимо заковувати все за кордоном. Наприклад, 2011 року з товарів легкої промисловості, що їх придбали наші громадяни всередині держави, лише 5,3% були вітчизняні, решта – ввезні. Те саме з ліками, із яких лише 18% – українські. Хоч як це дивно, навіть готових харчових продуктів ми ввозимо більше, ніж вивозимо.

І ще одне. Головна стаття нашого імпорту – енергоносії: газ і нафта. У 2011 році блакитного палива закупили на \$14,1 млрд, нафти – на \$4,3 млрд, що становило 35% імпорту, або ж \$18,4 млрд. Більшу частину цих енергоносіїв використовують для виробництва енергії, що забезпечує неефективний український експорт, або ж вона є для цього експорту сировиною. Тому й нарощення експорту завжди приводить до нарощення імпорту – замкнуте коло залежності.

Третя проблема – від'ємний торговельний баланс. Тобто вітчизняний за походженням експорт уже багато років менший за імпорт в Україну. Тут, як у тій приказці, «досить батьку продавати, бо нічим здачі давати». А інакше не буде, бо продаємо сировину та напівсировину з малою доданою вартістю за низькими цінами, а купуємо імпортні товари за високими, а то й монополістичними, які платимо за енергоносії.

«НАШІ ОЛІГАРХИ БІЛЬШЕ СХОЖІ НЕ НА РОКФЕЛЛЕРІВ, А НА ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ ПІВДНЯ США, ЯКІ БУЛИ ПРОТИ СКАСУВАННЯ РАБСТВА І ВСІЯКО ГАЛЬМУВАЛИ ПРОМИСЛОВУ РЕВОЛЮЦІЮ»

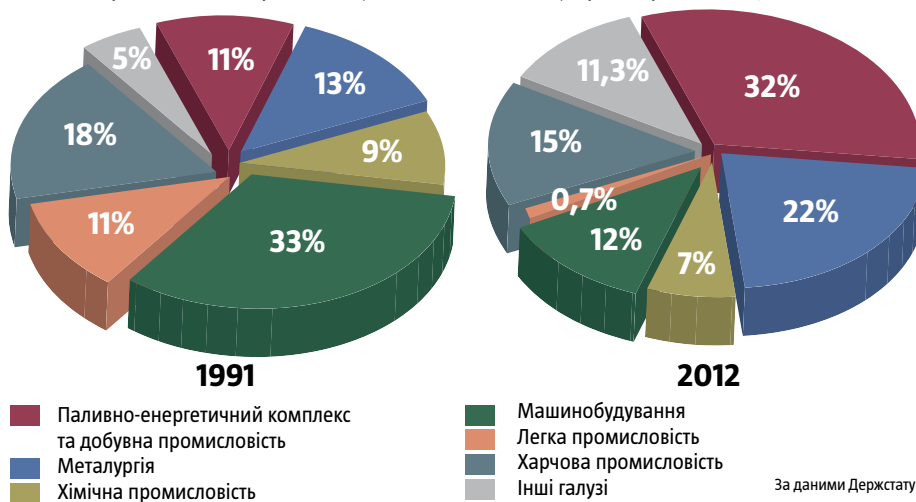
Так, за даними Держкомстату від'ємне сальдо торговельного балансу за 2011 рік становило \$14,2 млрд, за 2012 рік воно сягне не менш ніж \$15 млрд.

І четверта проблема – державний борг. Наслідком низької ефективності економіки є не тільки низькі зарплати громадян, а й малі надходження до бюджетів країни, до Пенсійного та інших соціальних фондів. Звідси потреба в додаткових ресурсах, їх катастрофічна нестача, як нині. Наслідок – невпинне зростання державного боргу: кінець 2009 року – 308 млрд, кінець 2012-го – 500 млрд грн. У 2013-му планують запозичити ще 136 млрд грн. Додаймо сюди лавиноподібне збільшення витратків на обслуговування й погашення цього боргу: 2013 року на це потрібно 101 млрд грн. І порівняймо з доходами всього держбюджету: 362 млрд грн.

Чому так? Головна причина – олігархічна економічна структура, зорієнтована на консервацію та експлуатацію великих підприємств та виробництв уламка радянської економіки, який дістався їй фактично безкоштовно, орієнтир на експорт сировини будь-якою ціною. До речі, така ситуація в країні б'є і по самих олігархах. 2012 року активи 100 найбагатших людей

Структура промислового виробництва у 1991 та 2012 роках

(обсяги виробництва в окремих галузях до всього обсягу промвиробництва, %)

подешевшали на 25%. А такі фінансово-промислові групи, що належать олігархам із першої п'ятірки, як СКМ, «Приват», EastOne, утратили в ціні від 30% до 40%.

Отже, олігархічна економіка – це: низький рівень доданої вартості, зарплати, надходжень до бюджету; висока енергомісткість та імпортна залежність від енергоносіїв; дефіцит іноземної валюти в країні й постійний ризик девальвації гривні; державні борги й потраєння ще більші, ніж у Греції (якій допомагають, тоді як нам посприяти охочого не знайдеться); це відсутність потреби в якійсь освіченій робочій силі. Бідність. Сьогодні 70% споживчих витрат українських сімей – це їжа та продукти першої необхідності. Тільки 3,8% доходів іде на відпочинок та дозвілля, лише 1,1% на освіту.

Тому наші олігархи – не Рокфеллери початку минулого століття, як дехто каже. Рокфеллери будували залізниці, а то були найсучасніші тодішні розробки, як-от, скажімо, сьогодні Google чи нанотехнології, що приносять найвищу додану вартість. Наші олігархи вкладають гроші в сировинні галузі, які є анахронізмом і гальмом розвитку української економіки, бо від них додана вартість найнижча. І цим наші олігархи більше схожі не на Рокфеллерів, а на великих землевласників Півдня США, які були проти скасування рабства і всіляко гальмували промислову революцію в Сполучених Штатах.

Отож на 22-му році незалежності маємо не національну, а олігархічну економіку, яка перетворює Україну на світову сировинну колонію. Проблема не в тому, що олігархи відіграють у нашій економіці таку важливу роль. І навіть не в тому, що в них у руках сконцентровано величезні активи (хоча це й недобре). Головна проблема – помітна більшість їхніх підприємств і активів діють у галузях та виробництвах, які консервують сировинну спрямованість економіки країни, продукують низьку дохідність, спричиняючи бідність і відсталість.

«Олігархічну модель потрібно трансформувати в модель вільного ринку, конкурентної та відповідальної економічної системи»

Мені дуже приємно, що сьогодні так багато людей взяло участь у нашому обговоренні. Це підтверджує, що тема, яку ми порушили, є надзвичайно актуальною. Адже всіх нас цікавить питання: що є причиною тієї критичної ситуації в усіх сферах, яка склалася нині?

Причинами більшості проблем в українській економіці, соціальній сфері та освіті є нинішня олігархічна система та породжені нею непропорційний розподіл національного багатства й відсутність перспектив розвитку.

Питання не в тому, щоб не було великих власників, великих підприємців, корпорацій, а в тому, щоб вони були «підприємницькими» – ось ключове слово! Підприємницькими означає пошуковими, інноваційними, професійними, які думають про вдосконалення, про якісні зміни у своєму бізнесі, у своїй галузі, на своєму підприємстві. Це основне. Це те, що виводить економіку на вищі рівні конкурентоспроможності. Країни, які не займалися інноваціями і не створювали підприємницьке середовище, нічого не досягали.

Японія піднялася тільки тоді, коли перейшла на підприємницькі засади економіки. Піднялася на галузях, які не фінансувалися з Фонду довгострокових інвестицій: автомобілі, побутова техніка, технічні засоби, комп'ютери, інтегральні схеми. Я беру таку далекую від нас країну тому, що вона не мала жодних підстав для розвитку. То була феодальна, монополізована, тоталітарна економіка. Саме завдяки переходу до вільного підприємництва Японія досягнула таких успіхів.

Тим часом олігархічний устрій України має ключову

Володимир Лановий, президент Центру ринкових реформ

відмінність від ситуації в розвинених державах, якщо говорити про вплив великого бізнесу. Наприклад, на Заході підприємці, які намагаються задіявати політичні засоби для розвитку свого бізнесу, займаються одним видом діяльності, дбають про свою справу, вдосконалюють її. А в нас усе інакше. Наші олігархи – це люди, які від початку перебу-

«ТАК ЗВАНІ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ Є СУКУПНІСТЮ БІЗНЕС-ПЛАНІВ ОКРЕМИХ ОЛІГАРХІВ»

вали в тісному зв'язку з чиновництвом різного рангу і які отримали можливість для захоплення різних підприємств без розбору, до котрих не мали жодного професійного стосунку. Вони не шукали в них реалізації якихось своїх ідей,